

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ AQROBİZNES SİSTEMİNDƏ ELEKTRON XİDMƏTLƏRİN TƏŞKİLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5312.01 – “Sahə iqtisadiyyatı”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Rəfael Sabir oğlu Hüseynov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Beynəlxalq ticarət və logistika” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəsul Ənvər oğlu Balayev

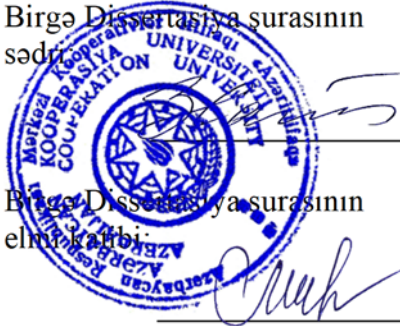
Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Aygün Eldar qızı Quliyeva

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Emin Eldar oğlu Məmmədzadə

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevda Tofiq qızı Hacıyeva

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Kooperasiya Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.46 Azərbaycan Kooperasiya Universiteti və Bakı Biznes Universiteti Birgə Dissertasiya Şurası

Birgə Dissertasiya şurasının
sədri

AMEA-nın həqiqi üzvü,
iqtisad elmləri doktoru, professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Birgə Dissertasiya şurasının
elmi katibi

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent
Samirə Yaşar qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor,
Əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi
İslam Hacı oğlu İbrahimov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Qlobal iqtisadiyyatda baş verən texnoloji inqilab bütün dünya miqyasında informasiya və biliyin cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində prioritet amilə çevrilməsinə əsaslanan yeni sosial-iqtisadi münasibətlərə keçidə gətirib çıxardı. Qlobal informasiya infrastrukturunun formalaşması və inkişafı bəşəriyyətin diqqətini yeni peşələrin yaranması, xidmətlərin virtuallaşdırılması, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması kimi mühüm məsələlərin həllinə yönəltdi. Ayrı-ayrı ölkələrdə vaxtilə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) və elektron xidmətlərin inkişafına ayrılan diqqət, onların hazırda malik olduqları inkişaf səviyyəsinin və ümumi daxili məhsulda (ÜDM) xüsusi çəkisinin artmasını təmin etmişdir. Respublikamızda da aparılan məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasət kənd təsərrüfatının bütün sahələrində sahibkarlığın inkişafına əlverişli şərait yaradıldığını göstərir. İqtisadiyyatın bu sahəsində də islahatların həyata keçirilməsi uğurla davam etdirilir. Bunun nəticəsində aqrar iqtisadiyyatın sahəvi strukturunda əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Milli iqtisadiyyatın qeyri neft sektorunun aparıcı sahələrindən biri olan aqrar sahənin inkişaf səviyyəsi və ölkədə məşğul əhalinin (2024-cü ilin əvvəlinə) 36%-ə qədərinin çalışdığı bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı kənd təsərrüfatının rəqəmsal texnologiyalarla inkişafını şərtləndirir. Onu da qeyd edək ki, şanlı ordumuz tərəfindən otuz ilə yaxın bir müddətdə erməni işğalı altında qalmış torpaqlarımızın işğaldan azad olunması da kənd təsərrüfatının rəqəmsal texnologiyalarla inkişafında yeni perspektivlər yaratmışdır. İşğaldan azad olunan ərazilərin bərpası və burada tətbiq edilən “ağıllı kənd” layihəsi, eyni zamanda, innovativ texnologiyalarla kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, tedarüku, satışı və ixracı infrastrukturalarının formalaşdırılmasında, maliyyə-təsərrüfat əlaqələrinin yaxşılaşdırılmasında elektron xidmətlərin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi artıq özünü göstərməkdədir.

İqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi aqrobiznes sistemində də müəyyən problemlər mövcuddur. Həmin problemlər ilk növbədə milli və qlobal xarakter almaqla, bütün səviyyələrdə xidmətlərin elektronlaşdırılmasında olan çatışmazlıqlardan irəli gəlir. İlkin

hesablamalara görə dünya əhalisinin sayı 2050-ci ilə qədər 10,0 milyard nəfəri ötəcək ki, bu da ərzaq tələbatının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olacaq. Eyni zamanda, qlobal iqlim dəyişikliyi və ətraf mühitin çirklənməsi ilə əlaqədar olaraq mövcud təbii resurslar, o cümlədən şirin su ehtiyatları və məhsuldar torpaq sahələri azalmaqda davam edir. Hazırda istehsal narahatlıq doğuran yeganə amil deyil: bu gün bütün dünyada istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları kifayət qədərdir, lakin buna baxmayaraq 828 milyon insan hələ də aclıqdan əziyyət çəkir. Urbanisasiyanın sürətli inkişafı və s. bu kimi digər proseslər də aqrobiznes sistemi qəşasında əsaslı vəzifələr müəyyən etməklə qida məhsullarının istehsalı və istehlakı modellərinə güclü təsir göstərir.

Aqrar-ərzaq sahəsində məşğulluq və yaşayış səviyyəsinin təmin olunması baxımından çox vacibdir. Bu sektorda dünya işçi qüvvəsinin 28 faizi, təxminən 1 milyard insan çalışır. 2030-cu ilədək BMT-nin müəyyən etdiyi və aclığı aradan qaldırmağa yönəlmiş davamlı inkişaf sahəsindəki hədəflərə çatmaq üçün daha məhsuldar, səmərəli, davamlı, inklüziv, şəffaf və xarici təsirlərə davamlı ərzaq sistemlərinin qurulması tələb edilir. Bunu mövcud aqrobiznes sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə həll etmək mümkündür. Aqrobiznesin inkişafı üçün müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə sahənin tam elektronlaşdırılması müasir dövrün ən vacib tələbidir. Ona görə də torpaq, su və bitkilərin, eləcə də əldə olunan biliklərin, aparılan təhlillərin nəticələrinin, kadastr və müasir texnologiyalar üzrə kompleks məlumatların toplandığı interaktiv rəqəmsal ekspert sistemlərinin yaradılmasına ehtiyac vardır.

Aqrar istehsal mühitinin formalaşdırılması və kənd təsərrüfatında elektronlaşmanın səmərəliliyə təsiri problemləri ilə əlaqədar məsələlərin konseptual formada tədqiqi, qiymətləndirilməsi, kənd təsərrüfatında iqtisadi mexanizmlərin, həmçinin sahənin investisiya cəlbediciliyinə təsir edən amillərin araşdırılması istiqamətində ölkəmizin, həm də xarici ölkələrin alimləri tərəfindən çox saylı elmi tədqiqatlar aparılmışdır və bu tədqiqatlar davam etməkdədir. Azərbaycanın tanınmış iqtisadçı alimlərindən akademik Z.Ə.Səmədzadə, E.A.Quliyev, B.X.Ataşov, E.R.İbrahimov, İ.H.İbrahimov, M.A.Əhmədov, İ.Ş.Qarayev, R.Ə.Balayev,

M.C.Hüseynov, A.F.Abbasov, R.M.Əliquliyev, E.Ə.Quliyev və başqaları, xarici ölkə alimlərindən V.Y Uzun, Y.V. Maçalova, B.S.Kasaev, M.S.Lata, Ç.Juya, E.S.Nesternko və başqaları aqrobiznesin aktual problemlərinə toxunmuş, kənd təsərrüfatının elektronlaşma mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması və aqroistehsalın tənzimlənməsi, bununla bağlı dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə dair araşdırmalar aparmışlar.

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi baxımından qoyulmuş investisiyaların əhəmiyyəti ilə bağlı qeyd etmək olar ki, ölkəmizin alimləri dünya təcrübəsindən bəhrələnməklə milli iqtisadiyyatın strukturunun diversifikasiyalaşdırılması, istehsal mühitinin yaxşılaşdırılması və aqrar sahə məhsullarının istehsalının intensivləşdirilməsi və s. kimi məsələlərə toxunmuşlar. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti aqrobiznes fəaliyyətinin idarə edilməsində şəffaflığın artırılması üçün tətbiq edilən vasitələrindən biri kimi hərtərəfli fəaliyyət strategiyası qəbul etmişdir. Bunun nəticəsində aqrobiznes fəaliyyətinə əhatəli elektron xidmətlərin göstərilməsi üçün sistemlər formalaşdırılmışdır. Aqrobiznes fəaliyyətinə verilən lisenziyalar, vergi hesabatları, gömrük rüsumlarının ödənişləri və s. elektron xidmət sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 dekabr 2019-cu il tarixli 897 sayılı Fərmanı ilə “Elektron kənd təsərrüfatı” informasiya sistemi haqqında Əsasnamə” təsdiq edilmişdir. EKTİS-n əsasnaməsi qəbul edildikdən sonra bu sahədə işlər sürətləndirilərək bütün aqrar sahəni əhatə etdi. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları EKTİS-dən aktiv şəkildə istifadə edir. Qeyd edək ki, aqrobiznes fəaliyyətində elektron xidmətlərin tətbiqi müəyyən mənada səmərə verməkdədir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatında elektron kənd təsərrüfatı informasiya sisteminin qurulması prosesi uğurla davam etdirilir. Bu bir daha tədqiqat üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını göstərir. Eyni zamanda, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetləri” və “Azərbaycan Respublikasında Telekomunikasiya və informasiya texnologiyaları, Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sisteminin” təkmilləşdirilməsi baxımından mövzu aktualdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən aqrobiznes subyektləri tədqiqat

obyekti kimi seçilmişdir. Tədqiqatın predmetini isə müasir çağırışlar şəraitində aqrobiznes sistemində istehsal və satış proseslərinin elektronlaşma səviyyəsi və imkanları, bu istiqamətlərdə tənzimləmə və təkmilləşdirmənin aparılması prinsipləri və meyarları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin nəzəri əsaslarını araşdırmaq, Azərbaycanda aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, xidmət proseslərinin elektronlaşdırılması və elektron informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

- müasir trendlər nəzərə alınmaqla, aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi mexanizmlərinə nəzəri yanaşmaların tədqiqi;
- aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin səmərəliliyinin artırılması üzrə mövcud problemlərin araşdırılması;
- müasir elektron xidmətlərin tətbiqi və aqrobiznes sistemində iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- aqrobiznes sistemində elektron xidmətlər üzrə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin araşdırılması;
- Azərbaycanda aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkili üzrə mövcud vəziyyətin araşdırılması və hüquqi bazanın qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda aqrar sahənin inkişaf potensialının araşdırılması, yeni texnologiyaların, o cümlədən rəqəmsal və “ağıllı” texnologiyaların aqrar sahədə tətbiqi perspektivlərinin araşdırılması;
- Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkili və sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi perspektivlərinin qiymətləndirilməsi;
- Strateji Yol Xəritələri, inkişaf proqramları və konsepsiyalarına uyğun aqrobiznesin elektronlaşdırılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizminin araşdırılması;
- global çağırışlar şəraitində aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin tətbiqi və səmərəliliyin yüksəldilməsi

istiqaatlarının əsaslandırılması.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat prosesində iqtisadi təhlilin müxtəlif metodlarından istifadə olunmuşdur. İlk növbədə işin strukturu üzrə qarşıya qoyulan problemlərə kompleks və sistemli yanaşma təmin olunmuşdur. İqtisadi metodlar kimi təhlil və sintez, korrelyasiya və reqressiya, müqayisəli təhlil metodlarından həmçinin rəsmi statistik baza əsasında təhlillər və qiymətləndirmələrdən istifadə edilmişdir. Tədqiqat olunan problemin nəzəri-metodoloji əsaslarının müəyyənəşdirilməsində və ümumiləşdirmələr aparılmasında bir qrup Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin əsərlərinə istinad edilmişdir. Eyni zamanda, dünya təcrübəsində aqrobiznesin səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemlərinin İKT-nin tətbiqi ilə daha optimal həlli yollarının müəyyənəşdirilməsi üzrə beynəlxalq və ölkə səviyyəsində qəbul olunmuş hüquqi aktlardan, elmi-tədqiqat institutlarının və elmi mərkəzlərin hazırladığı metodoloji materiallardan istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas elmi müddəalar. Tədqiqat işi ilə bağlı müdafiyyə çıxarılan ilkin müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ qloballaşan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində aqrobiznes sistemində xidmətlərin elektronlaşdırılması zərurətini yaradan mühit və amillərin aşkar olunmasında səmərəliliyə zəmin olan göstəricilərin müəyyənəşdirilməsi zəruridir;
- ✓ elektronlaşmanın aqrobiznes fəaliyyətinin mövcud tənzimləmə mexanizmlərinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsindəki rolunun araşdırılması istiqamətlərinin işlənməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır;
- ✓ milli aqrobiznes sisteminin elektronlaşmasında müasir elektron xidmətlərin tətbiqinin və aqrobiznes sistemində iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır;
- ✓ aqrobiznes sistemində xidmətlərin davamlı şəkildə elektronlaşdırılması və “ağıllı texnologiya”ların tətbiqi metodlarının beynəlxalq təcrübələrə uyğun müəyyən olunması daim nəzərdə tutulmalıdır;
- ✓ işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının bərpası və dirçəldilməsi prosesi bu ərazilərdə elektronlaşdırma ilə bağlı

nəzərdə tutulan irimiqyaslı tədbirlər sosial və istehsal infrastrukturunun yaradılmasına, perspektivli aqrobiznes fəaliyyətinin təşkili və inkişafı imkanlarının aşkar olunmasına, klaster modelinin işlənməsinə xidmət etməlidir;

- ✓ inkişaf etmiş ölkələrin aqrobiznes sistemində səmərəlilik baxımından özünü doğrultmuş elektron xidmət növlərinin respublikamızda həyata keçirilməsi imkanları və perspektivlərinin qiymətləndirilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir;
- ✓ qlobal iqtisadi çağırışlar şəraitində ölkəmizin aqrobiznes sistemində xidmətlərin elektronlaşdırılması probleminin həlli üzrə təkliflərin hazırlanmasına ciddi ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi zamanı aşkar olunan elmi yenilikləri ümumi şəkildə aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

- qloballaşma dövründə aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkili üzrə optimal yanaşmaların konseptual elmi əsasları müəyyən edilmişdir;
- aqrobiznes sistemində elektron xidmətlər və aqrar sahədə səmərəlilik problemlərinin həllində əhəmiyyətli amillərin təsir dərəcələri qiymətləndirilmişdir;
- elektronlaşmanın təşkilati-iqtisadi problemlərinin həlli üzrə vəzifələr və hədəflərin reallaşdırılması imkanları üzə çıxarılmışdır;
- elektron xidmətlərin təşkilində süni intellektin tətbiqi imkanlarının artırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- elektron xidmətlərin təşkili ilə aqrar sahənin istehsal mühitinin yaxşılaşdırılması imkanları araşdırılmışdır;
- milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılması və regionların investisiya cəlbediciliyinin artırılması məqsədilə aqrobiznesin perspektiv inkişaf hədəfləri üzrə elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri işlənilib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işində aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin dövlətin aqrar siyasətinin müasir tələblərinə uyğunlaşdırılması, qlobal təsirlərə adekvat şəkildə təkmilləşdirilməsi, aqrar istehsal mühitinin yaxşılaşdırılması və

sahəyə investisiya qoyuluşlarının yüksəldilməsi mexanizmlərinin işlənməsində, tədbirlərin hazırlanmasında, tənzimləyici addımların atılmasında istifadə oluna bilər. Aqrar sahədə səmərəliliyin artırılması və xüsusilə, istehsalın inkişaf mühitinin formalaşdırılmasında və təşkilində işdə yer almış yanaşmalar, metodoloji elementlər, təklif olunan mexanizmlər və bu sahədə mövcud problemlərin həllində müsbət rol oynaya bilər.

Dissertasiyada verilmiş elmi-nəzəri müddəalardan dərsləklərin, dərslər vəsaitlərinin və metodiki vəsaitlərin hazırlanmasında istifadə etmək mümkündür.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas elmi-nəzəri müddəaları, nəticə və təklifləri Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu jurnallar və konfrans materiallarında dərc olunmuş 8 məqalədə (1-i xaricdə olmaqla) və 5 tezisdə (1-i xaricdə olmaqla) öz əksini tapmışdır. Konfrans materialları sırasında “Aqrar sahədə elmi texniki tərəqqinin səmərəliliyi” (Bakı, 2016), “Aqrar biznesin səmərəli təşkilində elektronlaşmanın prioritet istiqamətləri” (Bakı, 2022), “İşğaldan azad olunmuş rayonlarda “Ağıllı kənd” layihələrinin səmərəliliyi” (Bakı, 2022), “Основные направления внедрения инноваций в аграрном секторе” (Luxembourg, 2023), “Ölkənin aqrar biznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin inkişaf perspektivləri” (Bakı, 2023) adlı tezisləri göstərmək olar. Tədqiqat zamanı müəllifin həmçinin “Aqrar sahədə elm və texnikanın inkişafının prioritet istiqamətləri” (Bakı, 2016), “Aqrar sahədə innovasiyanın tənzimlənməsi istiqamətləri” (Bakı, 2016), “Aqrar biznes sistemində iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsində elektron xidmətlərin rolu” (Bakı, 2020), “Aqrar biznesin elektronlaşması və onun inkişaf mərhələləri” (Bakı, 2020), “Aqrar biznes sahəsində elektron xidmətlərin tətbiqinin baza şərtləri və üstünlükləri” (Bakı, 2021), “Концептуальные основы формирования и развития агробизнеса в Азербайджане” (Москва, 2022), “Azərbaycanda rəqəmsal mühit və smart aqrar sektorun formalaşdırılması məsələləri” (Bakı, 2023), “Aqrar sahənin inkişafının investisiya-innovasiya təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətləri” (Bakı, 2023) adlı məqalələri dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla ümumilikdə 268778 işarədir. Giriş 14055 işarə, I fəsil 73595 işarə, II fəsil 35387 işarə, III fəsil 92060 işarə, nəticə 9405 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı isə 24762 işarədən ibarətdir. Dissertasiya işi cədvəllər, şəkillər, qrafiklər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 224502 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənilmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti barədə geniş şərh verilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin nəzəri əsasları iddiaçı tərəfindən araşdırılmışdır. Bu fəslidə iddiaçı elektron xidmətlərin təşkili və aqrobiznesin inkişafında informasiya texnologiyalarının tətbiqinin elmi mahiyyəti; aqrar sahədə biznesin elektronlaşması və onun inkişaf mərhələləri; və aqrobiznes sistemində iqtisadi əlaqələrin yaxşılaşdırılmasında elektron xidmətlərin təşkilinin əhəmiyyəti məsələləri nəzəri baxımdan ətraflı təhlil edilmişdir.

Bu fəslidə müəllif aqrobiznesin mahiyyətini açıqlayaraq göstərir ki, “Aqrobiznes” anlayışı iqtisad elminə 1955-ci ildə ABŞ-ın Harvard Universitetinin professoru C. Devis tərəfindən daxil edilmişdir. Onun fikrinə görə, aqrobiznes dedikdə fermer təsərrüfatlarının təchizatı üçün zəruri olan məhsulların istehsalı və paylaşdırılması istiqamətində əməliyyatların məcmusu, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınması, saxlanması, emalı və paylanması ilə məşğul olan sahələrin məcmusu başa düşülür. Prof. C. Devisin digər yanaşmasına görə: *“Aqrobiznes - kənd təsərrüfatı istehsalına resursların çatdırılması, məhsul və lif istehsalı, istehsal olunan məhsulların emalı, saxlanması*

və paylanması ilə bağlı bütün müəssisələrdir”¹. Bu yanaşmanın XX əsrin ikinci yarısında yaranması təsadüfi deyil, çünki məhz bu dövrdə ABŞ iqtisadiyyatında inteqrasiya prosesləri fəal şəkildə inkişaf edərək biznesin bütün sahələrinə təsir göstərirdi.

Sonralar aqrobiznesin mahiyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqatların nəticələri aqrobiznes elementlərinin təkcə kəmiyyət məzmununu, onların qarşılıqlı əlaqəsini deyil, həm də iqtisadi fəaliyyətin bu növünün başlıca məqsədlərini (istehlakçıların tələbatlarının ödənilməsi və mənfəət əldə edilməsi) nümayiş etdirir.

V.Y.Uzun tədqiqatının nəticəsi olaraq qeyd edir: *“Ümumilikdə, aqrobiznes dedikdə kənd təsərrüfatı ilə bağlı müxtəlif fəaliyyət növləri başa düşüldüyündən bu termin kifayət qədər geniş və çevikdir. Aqrobiznesin inkişafı həm də əvvəllər bilavasitə fermerlər tərəfindən yerinə yetirilən bir çox funksiyaların (emal, yem, toxum istehsalı, marketing fəaliyyəti və s.) müstəqil sahə kimi formalaşması ilə əlaqədardır”*.²

R.Ə. Əsgərova görə isə *“İqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi olan biznes sahələrinin şaxələndirilməsi baxımından aqrobiznes fəaliyyətinin formalaşdırılması və onun inkişafına dövlət tərəfindən zəruri dəstəyin göstərilməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. ...İqtisadi dövriyyəyə daxil olduğu ilkin dövrlərdə aqrobiznes fəaliyyəti ilkin olaraq klassik anlam və klassik sərhədlər daxilində təbliğ edilsə də, lakin sonralar cəmiyyətdə məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərin inkişafı sürətləndikcə aqrobiznes özünün iqtisadi sərhədlərini aşaraq daha geniş məzmun əhatə etməkdədir”*.³

Bazar iqtisadiyyatının və iqtisadi inteqrasiyanın genişlənməsi ilə əlaqədar rəqabətin artması aqrobiznes sistemində prioritetləri müəyyənləşdirmək, bazarların vəziyyətini öyrənməklə onların

---

¹ Организация агробизнеса: Краткий курс лекций /сост. М.Ю.Руднев. - Саратов. – 2017. – 77 с.

² Узун, В.Я. и др. Холдингизация агробизнеса России / В. Я. Узун, Н. И. Шагайда, Е. А. Гатаулина, Е. А. Шишкина. — Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2022. — 344 с.

³ Əsgərov R.Ə. Aqrar sahədə biznes mühitinin formalaşmasının bəzi məsələləri // АМЕА-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2021 (sentyabr-oktyabr), s. 83 – 92.

tələblərinə çevik reaksiya vermək, istehsalın təşkilində mütərəqqi texnologiyalardan və innovativ yeniliklərdən istifadə etmək, tərəf müqabilləri ilə onlayn əlaqələr qurmaq kimi vəzifələri qarşıya qoyur.

Aqrobiznes subyektləri, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti inkluziv və səmərəli ərzaq sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün birgə fəaliyyət göstərməlidirlər. Bu da öz növbəsində kiçik fənelərin xırda və orta biznesə inteqrasiyasını sürətləndirməklə bərabər bazara çıxış metodlarından istifadə etməklə onların aqrobiznes və dəyərin yaradılması prosesində uğurlu iştirakını təmin etməyə imkan verir. Həmin məqsədlərə nail olmaq üçün BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən müvafiq prinsiplər və faktiki məlumatlara əsaslanan ideyalar müəyyən edilmişdir. Adı çəkilən təşkilat istehsal-satış zəncirinin dayanıqlı inkişafı, institusional tədarüklər və dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişafı məsələləri üzrə hökumətin potensialının artırılmasını təmin edir. Bu təşkilatın siyasətində əsas ideyaları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- aqrobiznesin və istehsal-satış zəncirinin dayanıqlı inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə bütün instansiyalarda idarələrarası koordinasiya və əməkdaşlıq gücləndirilməlidir;

- aqrar istehsalın səmərəliliyinin emal sənayesi vasitəsilə yüksəldilməsi regionlarda məşğulluğun və gəlirlərin artımı, yoxsulluğun azaldılması və qidalanmanın yaxşılaşdırılması üçün böyük potensial yaradır. Artıq kənd təsərrüfatı sahələrində xüsusən xırda və orta təsərrüfatlara münasibətdə aparılan siyasət, tətbiq olunan mexanizmlər bir çox ölkələrdə öz səmərəliliyini sübut etmişdir;

- dayanıqlı aqrobiznesin və istehsal-satış zəncirinin formalaşdırılmasına yönəldilən tədbirlər 2030-cu ilə qədər olan dövrdə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədlərinə nail olunmasına xidmət edir. Əgər qlobal miqyaslı məqsədlərə nəzər salsaq, onda aclığın aradan qaldırılması və “məsuliyyətli istehlak və istehsal” məqsədlərini xüsusilə vurğulamaq olar.

“Kənd Təsərrüfatının Rəqabət Qabiliyyətinin Gücləndirilməsi” layihəsi çərçivəsində maliyyələşdirilən dəyər zənciri layihələri prinsip etibarilə dövlətin aqrobiznesə investisiyasıdır. Layihənin maliyyələşdirilməsinə ayrılan dövlət vəsaiti dəyər zəncirinin zəif həlqələrinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir. Layihə

çərçivəsində fermerlər tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün innovativ avadanlıqlar alınmasına, sahələrin su və aqrotexniki vasitələrlə təmin olunmasına, emal məhsullarının qablaşdırılaraq bazara çıxarılmasına dəstək verilir.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı aqrar iqtisadiyyatın və eləcə də milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Bu sahədə torpağın əsas istehsal amili olması və eyni zamanda, onun kənd təsərrüfatı məhsulunun qiymətinə və mübadiləsi imkanlarına təsir dərəcəsinin əhəmiyyətli olmasına şərait yaradır.

Bu baxımdan, ərzağa olan daxili tələbatın daha dolğun ödənilməsi üçün müasir texnika və texnologiyadan geniş istifadə olunmalı, aqrar istehsalın və emalın avtomatlaşdırılması həyata keçirilməlidir.

Aqrobiznesin elmi əsaslarla təşkilində və onun müasir texnologiyalar əsasında idarə olunmasında, bu sahənin müasir xidmətlər sistemi ilə təminatında elektronlaşmaya daha çox nəzər yetirilməlidir. Ona görə ki, aqrobiznesdə müxtəlif istiqamətlərdə elektronlaşdırma mexanizmlərinin tətbiqi və ardıcıl olaraq çoxlu sayda elektron xidmətlərin təklif olunması biznes fəaliyyətinin genişləndirilməsinə və onun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Aqrobiznesdə elektron xidmətlərin təşkilini aşağıdakı dörd mühüm komponent üzrə sistemləşdirmək təklif olunur:

- təsərrüfatda istehsal, torpaq, su, qida maddələri və mikroorqanizmlərlə qarşılıqlı əlaqədə olan bitkilərin və ya heyvanların yetişdirilməsi;

- ərzaq məhsullarının tədarükü, qablaşdırılması, saxlanması, emalı və paylanması;

- istehlakçıların, fərdlərin və ailələrin üstünlükləri, davranışları, biliyi, sağlamlığı ilə bağlı mülahizələri və büdcələrinin olması;

- insan fəaliyyəti, bioloji amillər (bitki zərərvericilərinin patogenləri, xəstəliklər) və arzu olunmaz iqlim şəraiti ilə bağlı yuxarıda göstərilən bütün komponentlərdə qeyri- müəyyənlik və dəyişkənliyin olması.

Qeyd etməliyə ki, süni intellekt bu komponentlərdə artan rol oynayacaqdır.

Aqrobiznes sahəsində sənaye inqilabı və rəqəmsallaşma.

“Dördüncü sənaye inqilabı” (sənaye 4.0) bir sıra sektorlarda blokçeyn, əşya interneti, süni intellekt və analoji “inqilabi” yeniliklərin təsiri ilə müşayiət olunur. Aqrar sahədə mobil texnologiyaların, uzaqdan zondlama xidmətlərinin və verilənlərin bölüşdürülmə emalının yayılması kiçik sahibkarların məlumatlara, istehsalat resurslarına, bazara, maliyyə ehtiyatlarına və təlimlərə çıxışını genişləndirir. Rəqəmsal texnologiyalar kiçik fermer təsərrüfatlarının rəqəmsal aqrar-ərzaq sistemlərinə inteqrasiya etmək üçün yeni imkanlar açır.⁴

Yüksək texnologiyalar əsasında istehsalın və emalın təkmilləşdirilməsi, modernləşdirilməsi, yeni elektronlaşma xidmətlərin yaradılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi aqrobiznesdə yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verir. Bu baxımdan, ölkə Prezidentinin 16 aprel 2014-cü il tarixli “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərmanında bir çox vacib məqamlara aydınlıq gətirilmişdir. Bu fərmanla Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin struktur bölmələrində və tabeliyində olan qurumlarda idarəetmənin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, beynəlxalq təcrübəyə uyğun müasir aqroparkların yaradılması, aqrobiznesin dövlət tənzimlənməsində hesabatlılığın elektronlaşdırılması və şəffaflığın təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur⁵

Kənd təsərrüfatında rəqəmsallaşmanın uğurlu olması üçün keyfiyyətli məlumatlara çıxışın təmin edilməsi və onların təhlili sahəsində mütəxəssislərin səriştələrinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə bu problemlərin həlli vacibdir. Burada peşəkar təhlilçi və mütəxəssis olmaq vacibdir və bu işə sahədə təlimlərin keçirilməsini şərtləndirir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşmasının əsas problemlərindən biri həm daxili, həm də xarici mühitdən olan böyük verilənlərin başa düşülməsi və şərh edilməsindən ibarətdir. Bu

---

⁴ <https://www.secuteck.ru/articles/transformaciya-selskogo-hozyajstva-cifrovyev-vozmozhnosti-razvitiya>

⁵ Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı - Bakı, 16 aprel 2014-cü il tarixli 152 nömrəli Fərmanı.

problemin bəzi əsas cəhətlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

Məlumatların keyfiyyəti - məlumatlar çox vaxt natamam, qeyri-dəqiq və ya köhnəlmiş olur. Bu, onların təhlilini və alınan məlumat əsasında qərar qəbul etmələrini çətinləşdirir;

Məlumatların təhlili üzrə təcrübələr – aqrar sahədə mütəxəssislər həmişə böyük verilənlərlə işləmək üçün lazımi bilik və bacarıqlara malik deyillər. Bu, isə təhsil proqramlarının və təkmilləşdirmələrin tətbiqini tələb edir.

Məlumatın təfsiri - yaxşı məlumat olsa belə, təhlil nəticələrinin düzgün şərhı vacibdir. İqlim, torpaq və digər amillər kimi xüsusi şərtlər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Məxfilik və təhlükəsizlik - böyük həcmdə məlumatların işlənməsi təhlükəsizlik və məxfilik qaydalarına riayət etməyi tələb edir və əks təqdirdə bu əlavə problemlər yarada bilər;

Texnologiya inteqrasiyasında məlumatların müxtəlif sistemlər arasında səmərəli şəkildə ötürülməsi və istifadə edilməsi üçün fərqli texnologiya həlləri arasında qarşılıqlı fəaliyyət təmin edilməlidir.

Dissertasiya işinin “Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasının aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi” adlanan ikinci fəslində Azərbaycanda aqrar sahədə məhsul istehsalının müasir vəziyyətinin təhlili; müasir elektron xidmətlərin tətbiqi, aqrobiznes sistemində iqtisadi inkişaf meyilləri və aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin iqtisadi-riyazi modeli təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işində başlıca məqsəd aqrar sahədə İKT-nin təşkili istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi olduğundan bütün istiqamətlər üzrə təhlillərin aparılması və qiymətləndirilməsinə geniş yer verilmişdir. Məhz bu baxımdan, tədqiqat prosesində qeyd edilən bu amillər üzərindən çıxış edərək ən azından aqrar sahənin fəaliyyətində ciddi önəm kəsb edən istiqamətlərin təhlilinə, o cümlədən kənd təsərrüfatı üzrə ümumi göstəricilərin müəyyən hissəsinə, mühüm aqrar məhsullarla özünütəminatmə səviyyəsinə və s. bu kimi göstəricilərin dinamikasının baxılmasına və müqayisəli təhlilinə üstünlük verilmişdir.

Cədvəl 1-də Azərbaycanda 2018-2023-cü illər üzrə aqrar-emal müəssisələrinin əsas xammal bazasının formalaşdırın və mühüm

ərzaq məhsullarının yetişdirildiyi kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dinamikası verilmişdir.

Cədvəl 1.

Azərbaycanda 2018-2023-cü illərdə təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, faktiki qiymətlərlə, milyon manat

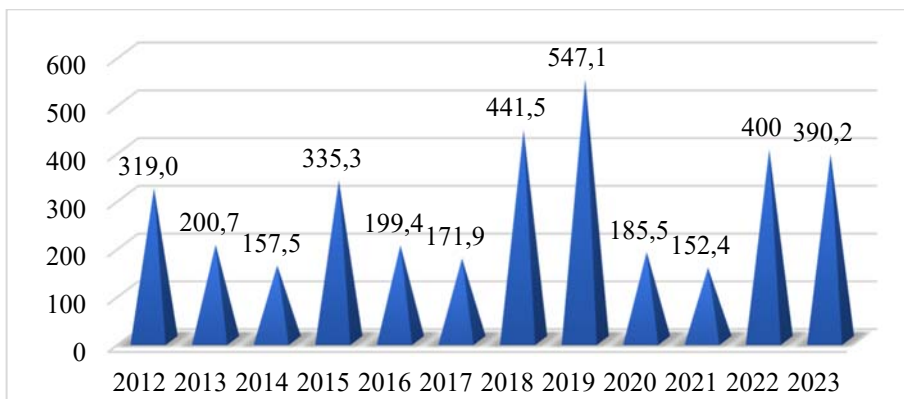
İllər	Bütün təsərrüfat kateqoriyaları			Kənd təsərrüfatı müəssisələri			Fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		Bitkiçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları		Bitkiçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları		Bitkiçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları
2018	7010,0	3186,0	3824,0	660,9	262,1	398,8	6349,1	2923,9	3425,2
2019	7836,7	3751,2	4085,5	713,2	321,0	392,2	7123,5	3430,2	3693,3
2020	8428,9	4028,4	4400,5	834,5	438,3	396,2	7594,4	3590,1	4004,3
2021	9163,4	4511,0	4652,4	885,9	467,3	418,6	8277,5	4043,7	4233,8
2022	10984,2	5538,0	5446,2	1094,0	509,2	584,8	9890,2	5028,8	4861,4
2023	12210,6	5933,9	6276,7	1351,1	693,7	657,4	10859,5	5240,2	5619,3

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Ölkəmizin aqröbuznes sistemində iqtisadi əlaqələrin müasir strukturunda elektron xidmətlərin inkişaf meyillərinin İKT-dən istifadə əsasında dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədilə son illərdə geniş həcmli işlər görülməkdədir və hazırda bu proseslər intensivliyi ilə seçilir. Əvvəllər də bunlarla bağlı müəyyən fikirlər tədqiqat materiallarında verilmişdir. Biz də səy göstərmişik ki, ölkəmizdə son onillikdə İKT göstəricilərinin dinamikası əsasında geniş təhlillər verək, bunlara münasibətimizi bildirək, mövcud ehtiyatların və potensialın açılmasını təmin edək.

Ölkəmizdə son illərdə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların kəmiyyətində qeyri-sabit dinamika ilə diqqəti cəlb edir (diaqram 1.).

Dioqram 1. Azərbaycanda 2012-2023-cü illərdə İKT sektoru üzrə əsas kapitala investisiyaların həcminin dinamikası, milyon manat.

Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Kənd təsərrüfatının inkişafı problemlərinin həllinə kompleks yanaşma, o cümlədən texnikanın modernləşdirilməsi, səmərəli emal müəssisələrinin yaradılması, maddi-texniki təminatın və istehsal proseslərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də ekoloji və sosial məsələlərə diqqət yetirilməsini tələb edir.

Texnologiyaya, təhsilə və innovasiyaya investisiyalar gələcəkdə kənd təsərrüfatı sənayesinin məhsuldarlığını və davamlılığını əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırı bilər.

Düzdür, son illərdə meşə təsərrüfatı və balıqçılığa aqrar sahənin tərkib hissəsi kimi baxılır ki, bunlar da aqrar sahənin fəaliyyət dairəsinin genişliyindən, eyni zamanda, resurs potensialının müxtəlifliyindən irəli gəlir. Bizim tədqiqat işində başlıca məqsədimiz aqrar sahədə İKT-nin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Lakin, geniş şəkildə və bütün istiqamətlər üzrə təhlillərin aparılması və uyğun olaraq qiymətləndirilməsi olduqca mürəkkəb məsələdir. Biz bu baxımdan ən azından aqrar sahənin fəaliyyətində ciddi önəm kəsb edən istiqamətlərin təhlilinə, o cümlədən kənd təsərrüfatı üzrə ümumi göstəricilərin müəyyən hissəsinə, mühüm aqrar

məhsullarla özünütəminatmə səviyyəsinə və s. kimi göstəricilərin dinamikasının baxılmasına və müqayisəli təhlilinə üstünlük vermişik.

Cədvəl 2-də 2018-2023-cü illərdə Azərbaycanda müəssisələrdə İKT-dən istifadənin əsas göstəriciləri verilmişdir.

Cədvəl 2.

Azərbaycanda 2018-2023-cü illərdə müəssisələrdə İKT-dən istifadənin əsas göstəriciləri, faizlə

Göstəricilərin adı	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Kompüterdən istifadə etmiş müəssisələrin ölkədə fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrin ümumi sayında xüsusi çəkisi	67,2	62,8	63,9	65,2	65,8	66,6
Kompüterdən istifadə etmiş işçilərin sayının fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrdə çalışan işçilərin siyahı sayına nisbəti	33,4	33,9	35,1	35,8	36,2	36,6
İnternetə çıxışı olan fəaliyyət göstərən müəssisələrin bütün müəssisələrin ümumi sayında xüsusi çəkisi	52,9	51,5	52,5	54,2	54,8	56,0
İnternetdən istifadə etmiş işçilərin sayının fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrdə çalışan işçilərin siyahı sayına nisbəti	25,3	25,8	26,9	28,1	29,4	30,1
Veb sahifəsi (Web Page, Web Site) olan müəssisələrin fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrin ümumi sayında xüsusi çəkisi	12,3	9,8	9,9	10,2	10,5	10,6

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/digital_development/

Cədvəl 3-də 2018-2023-cü illər ərzində Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında yerləşən müəssisələrdə internetə çıxışı olan kompüterlərin bütün kompüterlərin ümumi sayında xüsusi çəkisi əks olunmuşdur. Təhlil dövründə Azərbaycanda müəssisələrdə İKT-dən istifadənin əsas göstəricilərində müşahidə olunan zəif inkişaf tempindən asılı olmayaraq, müəssisələrdə internetə çıxışı olan kompüterlərin ümumi sayı artmışdır.

Cədvəl 3.

2018-2023-cü illərdə Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında müəssisələrdə internetə çıxışı olan kompüterlərin bütün kompüterlərin ümumi sayında xüsusi çəkisi, faizlə

Regionlar üzrə	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ölkə üzrə	65,8	66,3	67,9	70,5	77,4	75,2
Bakı şəhəri	73,9	73,9	74,7	76,2	83,0	83,7
<i>İqtisadi rayonlar</i>						
Naxçıvan MR	74,9	75,0	82,1	83,5	92,2	85,8
Abşeron-Xızı	47,4	48,0	50,8	55,8	63,5	64,7
Dağlıq Şirvan	48,3	49,9	52,0	57,2	63,2	64,9
Gəncə-Daşkəsən	66,1	66,8	67,7	71,4	77,1	79,9
Qarabağ	41,1	42,5	44,8	50,4	58,6	60,4
Qazax-Tovuz	42,8	44,7	48,8	55,0	61,9	65,0
Quba-Xaçmaz	53,1	54,7	55,5	61,3	66,6	71,0
Lənkəran-Astara	44,3	46,6	49,6	55,3	63,3	64,9
Mərkəzi Aran	53,9	55,6	57,7	63,1	71,3	73,2
Mil-Muğan	45,7	47,4	49,4	55,6	67,2	68,7
Şəki-Zaqatala	44,3	46,4	48,9	54,7	63,2	65,0
Şərqi Zəngəzur	45,1	47,1	48,0	52,3	55,1	59,6
Şirvan-Salyan	60,2	61,5	62,4	66,8	76,9	79,2

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/digital_development/

Qeyd edək ki, 2023-cü ildə ən yüksək göstərici Naxçıvan MR-da (85,8%) müşahidə olunur. Lakin bu, əvvəlki illə müqayisədə 6,4% bəndi aşağıdır. Azalmanın əsas səbəbi bəzi müəssisələrin MR-da öz fəaliyyətlərini dayandırması olub. Eyni zamanda, əksər iqtisadi rayonlar üzrə 2023-cü ildə əvvəlki ilə nisbətən bu göstəricilərdə ən yüksək 4,4%-lik artım meylini əldə edilməsi Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda olmuşdur. Qeyd edək ki, iqtisadi rayonlarda İKT - dən istifadəyə ciddi önəm verilmiş iqtisadi inkişaf proseslərinin sürətləndirilməsində və səmərəliliyin artırılmasında önəmli rol oynayır. Ölkə üzrə bu göstərici 65,8% -dən 75,2%-ə qədər artmışdır, 2023-cü ildə Naxçıvan MR və Bakı şəhəri istisna olmaqla digər iqtisadi rayonlarda isə bu göstərici 59,6%-dən (Şərqi Zəngəzur) 79,9%-ə qədər (Gəncə-Daşkəsən) arasında dəyişir.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi yeni texnologiyalar, nou-hau və yeni bazarlara çıxmaq perspektivləri ilə müşayiət olunur. İnnovativ

amillərin təsirini nəzərə alaraq aqrobiznesin inkişafı ehtiyacları aşağıdakı kimi prioritetləşdirilmişdir.

1) Xəstəliklərlə və ziyanvericilərlə mübarizə - yerli fermerlər üçün əkinçilik, bağçılıq, heyvandarlıq, quşçuluq, arıcılıq və s. kimi təsərrüfatlarda xəstəliklərin qarşısının alınması və dəyən zərərin minimuma endirilməsi;

2) Uzunmüddətli aqrokreditlər - fermerlərin əksəriyyətinin aşağı faiz dərəcəsi ilə uzunmüddətli aqrokreditlər əldə edə bilməmələri;

3) Təhsil - kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün fermerlərin mövcud bilik və bacarıqlarının kifayət qədər olmaması müasir texnologiyaların tətbiqini xeyli çətinləşdirir;

4) Texnika və texnologiya - yüksək keyfiyyətli kənd təsərrüfatı texnikası və müasir texnologiyalarından istifadəsinin fermerlərin böyük bir hissəsi üçün əlçatan olmaması;

5) İnfrastrukturun yaradılması - fermerlər üçün vacib ehtiyaclardan biri də əhəmiyyətli yolların və yol infrastrukturunun yaxşılaşdırılmasıdır.

Aqrar innovasiyalar davamlı inkişaf prinsiplərinin həyata keçirilməsi baxımından çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hal-hazırda respublikanın kənd təsərrüfatında innovativ inkişaf tədricən sürətləndirilir. İnnovativ biliklərdən istifadə edərək, sahibkarlar fəaliyyət prosesində əlverişli qərarlar qəbul edərək müəssisənin istiqamətini düzgün müəyyən edə bilir, habelə istehsalın genişləndirilməsi, yeni məhsullar yaratmaq, bazarı yeni məhsullarla və yeni texnologiyalarla təmin etmək kimi məqsədlərə nail olunur.

Dissertasiya işinin “Azərbaycanın aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlanan üçüncü fəslində aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin beynəlxalq təcrübə əsasında təkmilləşdirilməsi; aqrar sahədə elektron xidmətlərin təşkilində süni intellektin tətbiqi imkanlarının artırılması istiqamətləri və aqrobiznes sistemində elektron xidmətlər şəbəkəsinin inkişaf perspektivləri müəyyən edilmişdir.

Onu da qeyd etmək ki, rəqəmsallaşma aqrar-ərzaq zəncirinin bütün pillələrini dəyişdirə bilər. Sistemin hər hansı bir elementinin, o cümlədən resursların optimallaşdırılması, fərdi yanaşma, məntiqlilik və s. prinsiplərinə əsaslanmaqla idarə oluna bilər. Verilənlərə

əsaslanan hiperqoşulma vasitəsilə sistem real vaxt rejimində çalışa bilər. İstehsal-satış zəncirlərində kənd təsərrüfatı torpaqlarını, bitkiləri və heyvanları tam şəkildə izləmək, koordinasiya etmək və onları idarə etmək üçün optimal modelləri yaratmaq mümkün olacaqdır. Rəqəmsal kənd təsərrüfatı yüksək məhsuldarlıq əldə etmək üçün proqnozlaşdırılma imkanı və iqlimi dəyişdirə biləcək dəyişikliklər də olmaqla, dəyişikliklərə uyğunlaşma qabiliyyətinə xas olan yeni sistemlər yaradacaqdır. Bu da öz növbəsində iqtisadi səmərəlilik və dayanıqlı inkişaf səviyyəsinin artırılmasına həmçinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə böyük töhvələr verə bilər.

Rəqəmsal kənd təsərrüfatı yüksək məhsuldar, gözlənilən və iqlim dəyişikliyinə səbəb olduğu dəyişikliklərə uyğunlaşa bilən sistemlər yaradacaq. Bu, öz növbəsində, daha çox ərzaq təhlükəsizliyinə, gəlirliliyə və davamlılığa gətirib çıxara bilər⁶.

Azərbaycan Respublikasının aqrobiznes sistemində formalaşmış kontekstləri nəzərə almaqla, elektron xidmətlərin göstərilməsində dəyişikliklərin formatını müəyyənləşdirəcək bir sıra şərtlər mövcuddur:

- innovativ texnologiyaların istifadəsini təmin etməyə imkan verən minimum şərtlər toplusu: mövcudluq, qoşulma, maliyyə imkanları, kompyuter bilikləri, habelə rəqəmsal strategiyaları dəstəkləyən siyasi tədbirlər və proqramlar (elektron hökumət) kimi baza şərtlərini əhatə edir;

- elektron xidmətlərin göstərilməsində müşayiətedici (təminedicisi) şərtlər-internetdən, mobil vasitələrdən və sosial mediadan istifadə, rəqəmsal texnologiyalarla işləmək bacarığı, aqrar-ərzaq sektorunda sahibkarlıq və innovasiya mədəniyyətinə dəstək, istedadlı proqramçıların inkişafı, hakatonlar (proqramçıların toplantısı), biznes inkubatorları və sürətli təhsil proqramları kimi amillərlə bağlıdır.

Fermerlər çeşid seçimi, əkin tarixləri, gübrələmə dərəcələri, pestisidlərin tətbiqi dərəcələri və intervalları, maşın istifadəsi və istehlakı kimi bir sıra dəyişənlərə elektron xidmətlərlə nəzarət edirlər.

---

⁶ Digital Technologies In Agriculture And Rural Areas Briefing Paper, Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome, 2019 26 p. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/885161de-dccf-45898376-07fe37b68799/content>

Bununla belə, çoxsaylı amillərin qarşılıqlı təsiri və parametrlərin davamlı dəyişməsi girişlərin optimal birləşməsinə nail olmaq üçün böyük maneə ola bilər. Məqsəd məhsul istehsalının artımını təmin etmək üçün nəqliyyat xərclərinə nəzarət etmək və proqnozlaşdırıla bilən bazar sabitliyinə nail olmaqdır.

Bundan əlavə, ekoloji amillərin təsiri ilə bir çox dəyişənlər fermerlərin nəzarəti xaricindədir. Cari və əvvəlki illərin məlumatların təhlili ilə fermerlər daha asan proqnozlaşdırıla bilən və dəqiq məlumatlar toplaya bilirlər. Təbii ki, son məhsul və istehsal dəyəri artım dövründə hər kəsin səyinin nəticəsidir. Mövcud məlumatlardan səmərəli istifadə etməklə aqrobiznes sahəsində çalışan fermerlər iqtisadi üstünlüklər əldə edə bilirlər. Torpağın dəyişkənliyi və keyfiyyəti, su və qidalı maddələrin mövcudluğu, bitki sağlamlığı və xəstəliklərə nəzarət, məhsulun böyüməsi və təkamülü kimi məhsul istehsalı üçün vacib olan amillər haqqında yüksək keyfiyyətli məlumatları idxal edə bilən avadanlıqlar və sahə sensorları tərəfindən informasiyalar elektron formada toplanır. Fermerlərin və operatorların təcrübələrini tamamlamaq üçün bu yüksək fərqlilik və qeyri-müəyyənlik məlumatları təhlil edilir. Təhlilin nəticələri vaxtında və əlverişli idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün məlumat bazası rolunu oynayır. Daha sonra bu fəsildə müəllif ətraf mühitin mühafizəsi baxımından və global iqlim dəyişikliyi ilə əlaqədar olaraq baş verən problemlərin ölkəmizin aqrobiznes sistemində yeni elektron xidmətlərin formalaşdırılmasını və İEÖ-in təcrübəsi əsasında təkmilləşdirilməsini zəruri olduğunu göstərmişdir.

Süni intellektdən istifadə edərək sensorlar, hava proqnozları və əkin torpaq modellərindən real vaxtda elektron informasiya məlumatlarını birləşdirə bilərik. Bundan əlavə, dronlardan və peyklərdən məkan məlumatlarına daxil olmaq mümkündür. Respublikamızda Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarında yeni yaradılan aqrobiznes sistemində bu kimi prioritetlər əsas götürülür. Bu tarlada torpaq və məhsul şəraitinin zaman və məkan dəyişkənliyini nəzərə almaqla iqlimə uyğunlaşdırılmış elektron idarəetmə sistemini yaratmaq yolu ilə mümkün olur. Elektron idarəetmə sistemi aqrobiznes sistemində inkişafın təmin olunması baxımından tərtib edilmiş proqnozlara operativ reaksiya verməyə imkan verir.

Dissertasiya işinin “Nəticə” bölməsində tədqiqat əsasında elmi təcrübi əhəmiyyətə malik təklif və tövsiyələr verilmişdir:

1. Apardığımız tədqiqatlarlar göstərir ki, qloballaşma dövründə aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkili üzrə optimal yanaşmaların konseptual elmi əsaslarını bir neçə aspektlər üzrə nəzərdən keçirmək olar. Bura daxildir - informasiya texnologiyalarının inteqrasiyası; elektron platformalar və xidmətlər; elektron xidmətlər sahəsində təlimlərin keçirilməsi və dövlət dəstəyinin təmin edilməsi; elektron xidmətlərin göstərilməsində tənzimləmə və standartların müəyyən edilməsi; qloballaşma və rəqabət mühitində davamlı inkişafın təmin edilməsi və yeni bazarlara çıxışın təşkili. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bütün bu qeyd edilən məsələlərin öz həllini tapması aqrar sahədə daha səmərəli və dayanıqlı elektron xidmətlər sisteminin yaradılmasına şərait yaradır, qloballaşma şəraitində kənd yerlərində məhsuldarlığın artmasına və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır. Məsələn IoT-dən (Əşyaların İnternetindən-müxtəlif cihazların və obyektlərin internet vasitəsilə bir-biri ilə əlaqəsi) istifadə etməklə torpağın, bitkilərin və heyvanların sağlamlığının monitorinqi üçün sensor əsaslı monitorinq və nəzarət sistemlərinin tətbiqi geniş yayılmışdır. Əldə edilən məlumatların təhlili əsasında operativ qərarlar qəbul etməklə məhsuldarlığı proqnozlaşdırmaq və resursları optimallaşdırmaq aqrobiznes fəaliyyətinin daha səmərəli qurulmasında mühüm rol oynayır. Bu məqsədlə qeyd edilən məsələlərin də öz həllini düzgün tapmasında aşağıdakı təkliflərin tətbiqi tərəfimizdən tövsiyə edilir:

- vahid rəqəmsal ekosistemin yaradılması: - burada şəffaflığı təmin etmək üçün blokçeyndən istifadə etməklə aqrar sahədə bütün iştirakçılarının (fermerlər, emalçılar, distribyutorlar) qarşılıqlı əlaqəsi üçün platformaların hazırlanması nəzərdə tutulur;

- aqrar sahədə mobil proqramların hazırlanması və tətbiqi – bu mütəxəssislərə (xüsusilə aqraromlara) və fermerlərə dəyişikliklərə operativ reaksiya verərək əkin sahələri ilə bağlı məlumat və xidmətlərin göstərilməsini təmin etməyə geniş imkanlar yaradır.

- aqrar sahədə çalışan və fəaliyyət göstərən mütəxəssis və sahibkarlara təkmilləşdirilmiş təlimlərin keçirilməsinin təşkili

həmcinin kənd təsərrüfatı işçiləri üçün yeni texnologiyalara və metodlara uyğunlaşmağa kömək edəcək təlim proqramlarının hazırlanması nəzərdə tutulur.

2. Aqrar sahədə elektron xidmətlərin təsir dərəcəsinin və səmərəlilik problemlərinin həllinə və hər bir xidmətdən əvvəlki səmərəlilik göstəriciləri ilə sonrakı səmərəlilik göstəricilərini müqayisə etməklə mühüm amillərin təsirinin qiymətləndirilməsi mümkündür. Elektron xidmətlərdə əsas tətbiq olunan istiqamətləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- proseslərin avtomatlaşdırılması – burada elektron xidmətlər planlaşdırma və resursların uçotundan tutmuş məhsul yığımı və satışın idarə edilməsinə qədər bir çox prosesləri avtomatlaşdırmağa imkan verir. Bu, gündəlik tapşırıqları yerinə yetirmək üçün tələb olunan vaxt və səyi azaldır;

- məlumatların əldə edilməsi – mütəxəssislər və sahibkarlar torpaq haqqında, hava şəraiti, bazar qiymətləri və digər amillər haqqında aktual məlumatlar əldə edə bilirlər ki, bu da onlara daha əsaslı qərarlar qəbul etməyə imkan verir;

- resursların optimallaşdırılması-məlumatların və analitikanın istifadəsi su, gübrə və toxum kimi resursları daha səmərəli idarə etməyə, xərcləri azaltmağa və məhsuldarlığı artırmağa imkan verir;

- risklərin idarə edilməsi-burada elektron xidmətlər iqlim dəyişikliyi, bitki xəstəlikləri və digər amillərlə bağlı risklərin proqnozlaşdırılmasına və idarə olunmasına kömək edir. Bu, fermerlərə gözlənilməz vəziyyətlərə daha yaxşı hazırlaşmaq imkanı verir.

3. Azərbaycanda aqrobiznes sahəsində elektronlaşmanın təşkilati-iqtisadi problemlərinin həlli üzrə vəzifələr və hədəflərin reallaşdırılması əslində aqrobiznesin idarəetmə səmərəliliyinin yüksək səviyyədə planlaşdırma, təşkilatlanma, nəzarət, tənzimləmə kimi funksiyaların yerinə yetirilməsindən asılıdır. Bu funksiyaların yerinə yetirilməsi təsərrüfatlardan və müəssisələrdən daima məlum alternativlərdən birinin seçilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul etməyi tələb edir. Məsələn iri bizneslərdə uzun illərdir ki, menecerlər qərar qəbul etməyi “saf sənət” hesab edirdilər ki, buna yalnız sınaq və səhv yolu ilə illərin təcrübəsi ilə nail olmaq olar. Eyni zamanda, bu biznes subyektlərində elmi yanaşmaya əsaslanan kəmiyyət üsullarından daha

çox menecerin şəxsi keyfiyyətlərinə, qabiliyyət və bacarıqlarına önəm verilirdi. Hazırda, baş verən qlobal iqlim dəyişikliyi, yeni iqtisadi yanaşma və sərtləşən rəqabət mühitində menecer çətin şəraitdə işləmək məcburiyyətindədir. Son on illiklərdə dünyada biznes və onun xarici mühiti son dərəcə mürəkkəbləşib və daha da mürəkkəbləşməkdə davam edir. Burada həm siyasi məsələlər, həm də sosial-iqtisadi məsələlər qarşılıqlı şəkildə bütün sahələrə təsir etməkdədir. Digər məsələ isə bütün biznes sahələrində və eləcə də aqrobiznes sahəsində, texnologiya və kommunikasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar qəbul edilən qərara mümkün alternativlərin sayı artır. İkincisi, istehsalın avtomatlaşdırılması və kommersiya əməliyyatlarının mürəkkəbliyi, habelə biznesin müxtəlif hissələrində səbəb ola biləcəyi “zəncirvari reaksiya” mexanizmi səbəbindən yanlış qərarların binesə vurduğu zərər artır.

4. Aqrar sahədə elektron texnologiyaların tətbiqi üzrə məqsəd və prioritetləri əhatə edən uzunmüddətli strategiyanın hazırlanması, resurslardan səmərəli istifadə üçün mövcud texnologiyaların və fermerlərin ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi aqrobiznesin elektronlaşma stregyasını və ehtyacları müəyyən etməyə imkan verir. Burada genişzolaqlı internet və monitoring sistemləri kimi elektron sistemlərin tətbiqi üçün zəruri infrastrukturun təmin edilməsinə və fermerlər və kənd təsərrüfatı işçiləri üçün yeni texnologiyalardan istifadə üzrə təlim proqramlarının hazırlanmasına ehtiyac vardır. Onu da qeyd edək ki, aqrobiznesin elektronlaşdırma yolu ilə sahənin səmərəli idarə edilməsi məhsuldarlığın və biznesin dayanıqlığının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb ola bilər. Bu funksiyaların uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanda innovativ və rəqabətədavamlı kənd təsərrüfatı və emal sənayesi yarada bilər.

5. Azərbaycanda aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilində süni intellektin tətbiqi imkanlarının artırılmasının zəruriliyi son zamanlarda daha da genişlənməkdədir. Məsələn ABŞ, Çin, Hindistan, Kanada və İsrail kimi ölkələrin kənd təsərrüfatında süni intellekt texnologiyalarından geniş istifadə olunur. Bu ölkələrdə ərzaq təhlükəsizliyinin yüksək səviyyədə təmin edilməsi üçün aqrar sahədə yüksək texnologiyalı məhsullar bazarının növbəti illərdə bir neçə dəfə artacağı proqnozlaşdırılır. Süni intellekt texnologiyaları torpağın

keyfiyyətinin, heyvandarlığın məhsuldarlığının monitorinqi və qiymətləndirilməsi, əkin və məhsul yığımı, əlaq otlarına qarşı mübarizə, taxıl və meyvə-tərəvəz bitkilərinin məhsuldarlığının proqnozlaşdırılması və s. işlərində geniş istifadə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə görə, aqrar sahədə süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi səmərəliliyi artırır, xərcləri azaldır və məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Bu texnologiyalar müasir kənd təsərrüfatı üçün vacib olan daha dəqiq və məlumatlı qərar qəbul etməyi asanlaşdırır. Texnoloji inkişaf bu sahədə tərəqqinin əsasına çevrilir və aqrobiznesin səmərəliliyini yüksəldir. Neyron şəbəkələri və böyük verilənlərlə işləmək müəyyən hadisələrin və ya şərtlərin mümkün baş verməsini simulyasiya etməyə, ən təbii və optimal əlaqələri müəyyən etməyə imkan verir.

6. Azərbaycanda aqrobiznes sistemində elektron xidmətlərin təşkili və aqrar sahənin rəqəmsallaşdırılması ilə istehsal mühitinin yaxşılaşdırılmasında əsas problem daxili və xarici mühit haqqında böyük məlumatların toplanması, təhlil edilməsi və ondan səmərəli dəyər çıxarılmasıdır. Bu cür proseslərin əsasını bulud platformaları və böyük məlumat həlləri, proqnozlaşdırıcı analitik texnologiyaları və qərara dəstək sistemləri təşkil edir.

Aqrar sahənin rəqəmsallaşdırılması kənd təsərrüfatından əldə edilən gəliri aşağıdakı imkanlar vasitəsilə artırmağa kömək edir:

- becərmə, yığım, saxlama zamanı itkiləri minimuma endirməklə, həmçinin məhsulların çürüməsinin və korlanmasının qarşısının alınması;

- keyfiyyətli aqrotexniki tələblərə uyğun əkinin aparılması;

- vegetasiya dövründə əkin sahələrinin operativ monitorinqinin aparılması;

- meşə zolaqlarının, öyrüş-otlaq sahələrinin qorunması, su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi və itkilərin azaldılması;

- məhsulların itkisiz toplanması və səmərəli satışı və dövlət dəstəyi tədbirlərinin qeydiyyatı;

- aqrobiznes mühitində marketinq üstünlüklərinin təhlili və onun əsasında yeni fəaliyyət mexanizmlərinin tətbiqinin həyata keçirilməsi;

- məhsulların sifarişi və çatdırılması üçün fasiləsiz sistemin qurulması.

Sahə sensorları, binaların, avadanlıqların, maşınların vəziyyətinin monitorinqi üçün monitorlar, heyvanların sağlamlığı və s. kimi sensor avadanlıqların istifadəsi aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat və müəssisələrə məlumatların tam və fasiləsiz toplanmasına və təhlilini aparmağa imkan verir.

7. Aqrobiznesin səmərəli inkişafı üçün aqrar sahədə elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi həm də, milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində və regionların investisiya cəlbediciliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Məsələn müasir iqtisadi inkişafa uyğun olaraq aqrar sahədə çoxfunksiyalı rəqəmsal platformaların yaradılması aqrar sahənin və eləcə də bu sahə ilə əlaqəli sahələr üzrə bütün iştirakçılarının (fermerlər, emalçılar, distribyutorlar) informasiya və xidmətlərin mübadiləsi üçün bir platformada birləşdirilməsi səmərəli inteqrasiyanın genişlənməsinə gətirib çıxarır. Bu, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı, istehlakçılara əlçatanlığın artırılması və xərclərin azaldılması üçün elektron bazarların və müxtəlif ticarət platformalarının inkişafına təkan verir.

8. Aqrobiznesin səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsində elektron xidmətlərin həyata keçirilməsinin monitorinqi və nəticələrin sistematik təhlili və əldə edilmiş məlumatlar əsasında strategiyaların uyğunlaşdırılmasına diqqət verilməlidir. Sorğular və fokus qrupları vasitəsilə fermerlərin və digər maraqlı tərəflərin xidmətlərin təkmilləşdirilməsi prosesinə cəlb edilməsi işin keyfiyyətini daha da artırmağa imkan verir. Bu aqrar sahədə müasir və səmərəli elektron xidmətlər sisteminin yaradılmasını stimullaşdırmaqla yanaşı iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində və regionlara investisiyaların cəlb edilməsində müsbət rol oynayır və investordlarda sahəyə maraq yaradır.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə edilmiş nəticə və təkliflərlə bağlı aşağıdakı elmi məqalə və tezislər dərc edilmişdir:

1. R.S.Hüseynov, A.A.Səlimova, A.H.Mustafayev. Aqrar sahədə elm və texnikanın inkişafının prioritet istiqamətləri // – Bakı: “Azərbaycan aqrar elmi” elmi-nəzəri jurnal, 2016, № 3. – s. 175-178.

2. R.S.Hüseynov, A.H.Mustafayev, T.Q.Manafova. Aqrar sahədə innovasiyanın tənzimlənməsi istiqamətləri // – Bakı: “Kənd

təsərrüfatının iqtisadiyyatı” Elmi-Tədqiqat İnstitutunun elmi əsərləri, 2016, № 2. – s. 50-58.

3. R.S.Hüseynov, T.Q.Manafova. Aqrar sahədə elmi texniki tərəqqinin səmərəliliyi // – Bakı: “Azərbaycanda torpaq islahatları-20: nailiyyətlər və perspektivlər” Ümumrespublika Elmi-praktiki konfransın materialları, 2016. – s. 361-365.

4. Aqrobiznes sistemində iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsində elektron xidmətlərin rolu // – Bakı: “Kooperasiya” elmi-praktik jurnal, 2020, № 4 (59). – s. 98-104.

5. Aqrar biznesin elektronlaşması və onun inkişaf mərhələləri // – Bakı: Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İqtisadiyyat elmlər seriyası, 2020, № 5. – s. 154-158.

6. Aqrobiznes sahəsində elektron xidmətlərin tətbiqinin baza şərtləri və üstünlükləri // – Bakı: “Kooperasiya” elmi-praktik jurnal, 2021, № 1 (60). – s. 113-118.

7. Концептуальные основы формирования и развития агробизнеса в Азербайджане // – Москва: Финансовая экономика. Научно-аналитический журнал, 2022, № 10. – s. 106-108

8. Aqrobiznesin səmərəli təşkilində elektronlaşmanın prioritet istiqamətləri // – Bakı: Gənc tədqiqatçıların V Respublika Elmi-praktik konfrans. Azərbaycan Universiteti, 2022. – s. 128-130.

9. İşğaldan azad olunmuş rayonlarda “Ağıllı kənd” layihələrinin səmərəliliyi // – Bakı: “İşğaldan azad olunmuş ərazilərin məskunlaşdırılması və infrastrukturun bərpası problemləri” mövzusunda keçirilmiş Respublika Elmi-praktiki konfrans, 2022. – s. 174-176.

10. Azərbaycanda rəqəmsal mühit və smart aqrar sektorun formalaşdırılması məsələləri // – Bakı: “İpək yolu” jurnalı, 2023, № 3. – s. 41-47.

11. Aqrar sahənin inkişafının investisiya-innovasiya təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətləri // – Bakı: “Qərbi Kaspi” xəbərləri, 2023, № 3. – s. 112-117.

12. Основные направления внедрения инноваций в аграрном секторе // – Luxembourg: III International Scientific and Practical Conference “Modern directions and movements in science”, Grand Duchy of Luxembourg. 26-28 October 2023. – s. 180-184.

13. Ölkənin aqröbuznes sistemində elektron xidmətlərin təşkilinin inkişaf perspektivləri // – Bakı: H.Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “H.Əliyev və müasir Türk dünyası” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans, 02 may 2023.– s. 632-635.

Dissertasiyanın müdafiəsi 12 mart 2025-ci il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Kooperasiya Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.46 Azərbaycan Kooperasiya Universiteti və Bakı Biznes Universitetinin Birgə Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1106, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, Nəcəf Nərimanov küçəsi, 93

Dissertasiya ilə Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin rəsmi internet saytında (www.aku.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 11 fevral 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 07.02.2025

Kağızın formatı: 60 x 84 1/16

Həcm: 46303 işarə

Tiraj: 100